

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КОЗАК ІННА ВАСИЛІВНА

УДК 37(477) (09)

**ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ВИХОВНИХ СИСТЕМ
В ІННОВАЦІЙНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Побірченко Наталія Семенівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кравченко Тамара Володимирівна,
Інститут проблем виховання
НАПН України,
головний науковий співробітник
лабораторії сімейного виховання;

кандидат педагогічних наук, доцент
Сараєва Олена Вікторівна,
Херсонський державний університет,
доцент кафедри педагогіки, психології й
освітнього менеджменту.

Захист відбудеться «27» лютого 2014 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано «24» січня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історичні перетворення, що відбулися у другій половині ХХ століття, змінили всі соціальні інститути загалом, а освіту зокрема. Руйнування суспільних структур і системи соціальних відносин, виникнення своєрідного ідеологічного вакууму, дегуманізація та криміналізація суспільства, зумовлені пошуком нових шляхів соціально-політичного і соціально-економічного поступу суспільства, справили негативний вплив на виховання як явище, зруйнувавши моральні принципи і засади, на яких воно ґрунтувалося. Криза виховання в сучасному суспільстві пов'язана із втратою здатності виконувати гуманітарні функції, внаслідок чого воно перестало бути живильним середовищем духовного і морального розвитку особистості.

Сучасні соціально-педагогічні обставини спонукають педагогів до перегляду підходів на завдання школи у справі розвитку особистості. З одного боку, історія людства свідчить, що виховання людини – один із чинників суспільного поступу, з другого, соціальна криза позбавляє виховання громадської опори та змісту. Отже, настала потреба радикальних змін у сфері виховання та системі поглядів на виховання як педагогічний процес.

В умовах незалежної України особливої актуальності набула проблема формування особистості творчої, виховання молодшої людини – громадянина своєї держави на основі гуманістичних цінностей, національних традицій, норм демократичної культури. У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХ століття»), Національній доктрині розвитку освіти наголошується, що головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися протягом життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства. Реалізація мети виховання у сучасній системі української освіти можлива за умови створення цілісної виховної системи, здатної інтегрувати всі виховні впливи на особистість.

Виховна система освітньої установи, як явище реальної дійсності і педагогічне поняття, займає провідне місце у вітчизняній педагогіці, що можна пояснити суспільною потребою у створенні спеціальних умов для виховання у людини здатності жити і працювати в соціумі, освоювати і виконувати соціальні ролі, зберігати навколишню природну і соціальну дійсність на користь собі, власному оточенню і суспільству загалом.

Сутнісну характеристику смислу виховної системи розкривають у своїх працях багато вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема: В. Андреева, Л. Архипенко, Л. Байбородова, Є. Барішніков, Є. Бондаревська, Г. Гмиря, В. Караковський, Л. Маркіна, Л. Новикова, А. Сидоркін, Н. Селіванова, Є. Соколова, Г. Сорока, Є. Степанов, Н. Таланчук, Л. Хомич, В. Черкашенко та ін.

Теоретичні основи виховання і шкільних виховних систем розглянуті в дослідженнях Т. Кравченко, Ю. Мануйлова, Л. Новикової, Н. Побірченко, О. Сараєвої, А. Сидоркіна, Н. Селіванової, Є. Соколової, Г. Сороки, Є. Степанова та ін.

Гуманістичні виховні системи в історії вітчизняної освіти розглядаються в працях А. Гавриліна, В. Долматова, С. Куликової, С. Майданової, О. Попової, К. Сумнительного, О. Титової, Г. Філіпова, Т. Цирліної та ін.

Проблеми моделювання та проектування виховної системи аналізують А. Євтодюк, В. Киричук, А. Кравцов, О. Остапчук, О. Языков та ін.

Піднесенням новаторської педагогічної думки позначений період другої половини ХХ століття, зокрема появою системних інновацій, які, втілюючись у практичну діяльність, привели до переосмислення сутності навчально-виховного процесу. В інноваційних закладах він являв собою цілісну виховну систему, яка інтегрувала всі виховні впливи на учнів.

Більшість дослідників відзначають, що авторські інноваційні школи творяться на засадах індивідуальних ідей, самостійних ініціативних і ділових особистостей педагогів-новаторів, орієнтованих на створення умов, у яких діти могли б максимально реалізувати свої фізичні, інтелектуальні та емоційні здібності й можливості. Цим пояснюється поява потужного загальносоюзного педагогічного руху під назвою «педагогіка співробітництва», в якому брали участь і українські педагоги-новатори М. Гузик, О. Захаренко, В. Шаталов та ін., що став поштовхом до критичного переосмислення розвитку педагогічної думки в радянський період.

Проблемі становлення та розвитку інноваційних шкіл приділяли увагу багато вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема: С. Гончаренко, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Д. Дейкун, М. Дичківська, В. Докучаєва, В. Долматов, І. Зязюн, В. Мадзігон, Ю. Мальований, В. Паламарчук, Т. Перекрестова, О. Попова, О. Савченко, А. Саранов, Р. Суворцева, І. Фрумін, А. Хуторський, Б. Чижевський, О. Шапран, М. Ярмаченко та ін.

Філософські, концептуально-методологічні засади навчально-виховних закладів нового типу розглядають у своїх працях В. Долматов, О. Мороз, Н. Ничкало, В. Паламарчук, О. Попова, О. Савченко, Б. Чижевський та ін.

Сутність інноваційної педагогічної діяльності є предметом дослідження М. Дичківської, Л. Кларіна, О. Ключко, Л. Мельничук, Л. Онищука, В. Сгадової, В. Хименця, А. Хуторського та ін.

Умови демократизації і ринкової економіки кінця ХХ – початку ХХІ століття стали причиною різноманітності соціального замовлення школі, що привели до появи освітніх закладів різних типів, які змушені були переосмислювати суть навчально-виховного процесу. Зростання кількості інноваційних шкіл свідчить про оновлення національної системи освіти на основі демократичних та гуманістичних цінностей. Це сприяло посиленню громадської спрямованості навчально-виховного процесу, розробці нових моделей навчання і виховання, що потребувало новаторських поглядів, які відрізнялися б від переконань, що на той час застаріли. Особливої актуальності набуває досвід авторських шкіл (В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Гузик, М. Чумарна та ін.), які формувалися як цілісні виховні системи, та досвід впровадження в педагогічну практику авторських напрямів, що спричинили виникнення цілої мережі інноваційних шкіл («Вальдорфські школи», «Школи діалогу культур», «Школи життєтворчості» та ін.). Творче впровадження їхніх ідей та досвіду в сучасну педагогічну практику сприяє створенню інноваційних проектів виховних систем.

Увага до періоду другої половини ХХ століття є досить новим явищем в історико-педагогічній науці, що потребує спеціального розгляду насамперед тому,

що тогочасні події, факти, явища є нашою недавньою історією, а започатковані тоді процеси й тенденції і нині мають місце у нашому дискурсі.

Актуальність, значущість проблеми, її недостатня наукова розробленість зумовили вибір теми дослідження – «**Тенденції становлення виховних систем в інноваційних школах України (друга половина ХХ століття)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах теми кафедри виховних технологій та педагогічної творчості «Реалізація сучасних підходів до здійснення виховного процесу у закладах різних рівнів» (№ 011U007530) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 8 від 28.03.2008 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 4 від 22.04.2009 р.).

Мета дослідження – виявити, науково-теоретично обґрунтувати тенденції становлення виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття.

Відповідно до теми та мети визначено **задачі дослідження:**

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми становлення і розвитку виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття та уточнити поняттєвий апарат дослідження.

2. Визначити педагогічні засади виховних систем в інноваційних школах.

3. Виокремити особливості виховних систем інноваційних навчальних закладів України другої половини ХХ століття.

4. Виявити та обґрунтувати основні напрями становлення виховних систем в українських інноваційних школах означеного періоду.

Об'єкт дослідження – процес виховання у школах України у другій половині ХХ століття.

Предмет дослідження – тенденції становлення виховних систем в інноваційних школах України у досліджуваній період.

На різних етапах дослідження використовувалися такі **методи:**

– *теоретичні* – історико-структурний, що сприяв розробленню структури дослідження; історико-генетичний, що дав змогу здійснити структурування вітчизняної педагогічної літератури, проаналізувати суспільно-педагогічні та економічні умови становлення виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття; метод періодизації і хронологічний метод – для характеристики різних етапів у висвітленні проблем впровадження системних інновацій; парадигмальний – для опису процесу становлення виховних систем авторських шкіл крізь призму освітньо-педагогічних парадигм, що домінували в досліджуваній нами період; праксиметричний – для вивчення та аналізу передового педагогічного досвіду; історико-компаративний аналіз – з метою виявлення основних тенденцій становлення виховних систем в інноваційних школах досліджуваного періоду;

– *емпіричні* – педагогічне спостереження навчально-виховного процесу авторських шкіл, що виникли протягом досліджуваного періоду, бесіди з учителями та авторами, учнями; вивчення педагогічного досвіду, що доповнило базу даних

практичними матеріалами навчально-виховного процесу; порівняння виховних систем авторських шкіл, що використовувалося з метою визначення їх концептуальної основи.

Джерельну базу дослідження становлять нормативні документи і Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національна доктрина розвитку освіти, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції національного виховання дітей та молоді в Україні.

У ході дослідження використано фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державної науково-технічної бібліотеки України, а також науково-педагогічні публікації періодичних видань «Радянська освіта» (1926), «Советская педагогика» (1986), «Український вісник» (1987–1989), «Радянська школа» (1988), «Новое педагогическое мышление» (1989), «Рідна школа» (1993–2012), «Народное образование» (1995–1999), «Психологическая наука и образование» (1996), «Педагогіка та психологія» (1999–2010), «Шлях освіти» (2001–2008), «Педагогіка» (2001), «Початкова школа» (2002), «Инновации в образовании» (2006), «Виховна робота в школі» (2009), «Педагогіка толерантності» (2000), «Директор школи, ліцею, гімназії» (2003–2009), «Освіта України» (2008), «Директор школи, ліцею, гімназії» (2009), «Світ виховання» (2009–2010), «Наука і освіта» (2001), «Педагогічний альманах» (2011–2012) та ін.; видання зарубіжної та вітчизняної літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття (монографії, статті, посібники, підручники з досліджуваної проблеми).

До джерел дослідження долучено електронний ресурс – сайти сучасних авторських та інноваційних навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше виявлено і обґрунтовано тенденції становлення виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття, а саме: *педагогічні засади* (педагогічні цілі, що є основою концепції виховної системи, яка забезпечує взаємозв'язок між її компонентами та єдність виховних впливів на особистість; педагогічні ідеї, творче впровадження яких є основою створення єдиного виховного колективу та сприяє визначенню системотвірної діяльності; соціокультурна діяльність учителя, що сприяє залученню середовища у навчально-виховний процес; ціннісні орієнтації, що є основою побудови навчально-виховного процесу у школі та організації стосунків у загальношкільному колективі; системні інновації, впровадження яких спонукає до створення інноваційної системи та забезпечує роботу школи в інноваційному режимі); *особливості* (впровадження у інноваційному навчальному закладі оновленого режиму, що визначає становлення його виховної системи; визначення системи значимих цінностей для суб'єктів навчально-виховного процесу, що створюють основу становлення виховної системи інноваційної школи; проектування навчально-виховного процесу, що забезпечує можливість прогнозування результатів; вплив інноваційного навчального закладу на оновлення його виховної системи; зміна організаційних умов інноваційної школи в процесі оновлення її виховної системи; дослідження становлення інноваційних виховних систем у другій половині ХХ століття, творче впровадження їх основних

принципів у сучасну шкільну практику); *напрями* (інтеграція традиційно виробленої виховної системи з інноваційною системою школи; цілеспрямоване формування ціннісно-сміслового ядра виховної системи інноваційної школи; проектування виховних систем в інноваційних школах);

уточнено сутність понять «виховна система», «інноваційна школа», «альтернативна школа», «експериментальна школа», «авторська школа»;

подальшого розвитку набув аналіз авторських інновацій та визначено можливості їх упровадження в діяльність сучасних загальноосвітніх навчальних закладів різних типів.

До наукового обігу введено маловідомі факти щодо становлення виховних систем в українських інноваційних школах досліджуваного періоду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактичний матеріал та основні положення і висновки сприятимуть збагаченню педагогічного знання та можуть бути використані в практиці роботи сучасних навчальних закладів різних типів, у процесі становлення та розвитку їх виховних систем.

Теоретичні положення, статистичні дані і висновки дисертаційного дослідження можуть доповнити зміст курсів «Теорія виховання», «Методика виховної роботи», «Інноваційні педагогічні технології», «Історія педагогіки», а також використовуватися при укладанні підручників, посібників з теорії та методики виховання, історії педагогіки.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 571/01 від 15.03.2013 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 987 від 2.04.2013 р.), ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка № 1/648 від 16.04.2013 р.)

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Технологічний підхід у підготовці майбутніх учителів» (Умань, 2011), «Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення» (Умань, 2012), «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2012), «Наука і освіта у глобалізованому світі: традиції, сьогодення, перспективи» (Умань, 2013), «Наукова молодь: інноваційні підходи в освіті та науці» (Луганськ, 2013); *всеукраїнських* – «Сучасні технології розвитку професійності майбутніх вчителів» (Умань, 2008), XVII Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (Черкаси – Сахнівка, 2010), VII Всеукраїнські Захаренківські педагогічні читання (Черкаси – Сахнівка, 2010), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх вчителів» (Умань, 2013), «Права дитини: від витоків до сьогодення» (Умань, 2013), «Пам'яті Олекси Воропая (1913–1986)» (Умань, 2013), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх вчителів» (Умань, 2013), «Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми та перспективи» (Умань, 2013), «Гуманізація педагогічної взаємодії у творчості Василя Сухомлинського» (Житомир, 2013); *міжвузівських науково-практичних семінарах* – «Використання європейського досвіду організації навчального процесу у вищих навчальних

зкладах України» (Умань, 2008), «Сучасні дидактичні системи у вищих навчальних закладах» (Умань, 2012), «Формування компетентного фахівця в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу» (Умань, 2013), «Методика формулювання ситуаційних завдань та формування кейсів» (Черкаси, 2013), «Управління в освіті: інтеграція науки і практики» (Умань, 2013), «Підготовка студентів до організації та проведення виховних справ у ЗОШ I–III ступенів» (Умань, 2013); обговорювалися на засіданнях кафедри виховних технологій та педагогічної творчості Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. Основні положення і результати дослідження висвітлено в 10 одноосібних наукових публікаціях, з яких 7 відображають основні наукові результати, 3 – мають апробаційний характер.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 223 сторінки. Основний зміст викладено на 189 сторінках. Список використаних джерел становить 233 найменування. Дисертація містить 7 додатків на 11 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, аргументовано її актуальність, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, розкрито методи, джерельну базу, виокремлено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію, впровадження результатів, а також про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Теоретико-історичні засади становлення виховних систем в інноваційних школах України (друга половина ХХ століття)»* – з'ясовано стан дослідженості проблеми становлення виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття; уточнено сутність понять «виховна система», «інноваційна школа», «альтернативна школа», «експериментальна школа», «авторська школа»; визначено різновиди інноваційних шкіл та здійснено їх класифікацію; схарактеризовано відмінності авторських, інноваційних та експериментальних шкіл.

На основі аналізу інноваційних пошуків українських освітян ХХ століття визначено, що впровадження в шкільну практику системних інновацій сприяло осмисленню школи як цілісної виховної системи. З'ясовано, що протягом ХХ століття інноваційний педагогічний пошук здійснювався за історичними періодами: 1917–1920 роки; 20-ті – середина 30-х років ХХ століття; середина 50-х – 80-ті роки ХХ століття; 90-ті роки ХХ століття. Визначено, що системні інновації в різні періоди мали свої особливості, спричинені соціально-політичними та економічними умовами. Так, 1917–1920 роки характеризуються дослідниками як період становлення національної школи, основаної на гуманістичних та національних цінностях, збереженні культурно-історичного досвіду українського народу. Особливість культурно-педагогічної традиції цього періоду знаходила відображення у безумовному пріоритеті виховання в освітньому процесі. В основі практичної діяльності шкіл того часу були ідеї К. Ушинського, які знайшли своє втілення в оригінальній педагогічній системі В. Дурдуківського та сприяли розвитку

педагогічних поглядів і творчості прихильників національної системи освіти Г. Ващенко, В. Винниченка, М. Грушевського, Я. Мамонтова, І. Огієнка, Я. Чепіги, С. Русової та ін. 20–30-ті роки ХХ століття характеризувалися розвитком радянської педагогіки, основою якої були прогресивні ідеї світової педагогіки та марксистсько-ленінська теорія виховання. Педагогічна практика збагатилася досвідом створення радянських виховних систем на основі соціалістичного виховання. Великий внесок у її розвиток зробили Н. Крупська, А. Луначарський, П. Блонський, С. Шацький, А. Макаренко. Питання вирішення цілісності та системності виховного процесу знайшли відображення у працях А. Макаренка, який блискуче поєднав педагогічну теорію і практику. 50–80-ті роки ХХ століття характеризувались бурхливим розвитком інноваційної практики. З'ясовано, що в цей період впровадження інновацій відбувалось на двох рівнях: окремими педагогами з власної ініціативи, на рівні вивчення тих чи інших предметів, а також як цілісна виховна система, яка забезпечувала всебічний і гармонійний розвиток особистості. З'ясовано, що впровадження системних інновацій найповніше реалізовувалось в авторських школах. Найяскравішими для означеного періоду були Павлівська середня школа, створена В. Сухомлинським, та Сахнівська середня школа, створена О. Захаренком на засадах гуманізму, загальнокультурності та національних традицій. Ці школи являли собою авторські виховні системи, досвід яких досі вивчається та втілюється в практику сучасних шкіл. 90-ті роки ХХ ст. характеризувались сприятливими соціально-педагогічними умовами для створення цілої мережі авторських навчально-виховних закладів та інноваційних шкіл, в яких інноваційні пошуки спрямовувались на створення особистісно орієнтованих технологій та організацію освітньо-виховних систем, що ґрунтувалися на гуманістичних, загальнолюдських та національних цінностях. Соціально-економічні і суспільно-політичні умови цього періоду зумовили появу таких навчально-виховних закладів: «Школа діалогу культур», «Школа життєтворчості», «Вальдорфська школа» та багато інших. Серед найбільш яскравих шкіл цього періоду – авторська школа М. Гузика, побудована на основі християнського гуманізму, та М. Чумарної, в основі якої вивчення української культури. Ці школи являють собою високорелевантні виховні системи, які забезпечують всебічний і гармонійний розвиток особистості дитини.

Упровадження системних інновацій, застосування комплексного підходу до організації навчально-виховного процесу спостерігалось протягом усіх періодів інноваційних пошуків освітян, що в кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття привело до виникнення такого явища, як виховна система.

На основі вивчення та поняттєво-термінологічного аналізу наукової літератури визначено ключові поняття дослідження, зокрема уточнено сутність понять «виховна система», «інноваційна школа», «альтернативна школа», «експериментальна школа», «авторська школа». Встановлено, що «*виховна система*» – це система, що охоплює весь педагогічний процес, інтегрує навчальну і позанавчальну діяльність учнів, а також діяльність і спілкування за межами школи з урахуванням впливу соціального і природного середовища, засобів масової інформації. Вона має складну структуру, а саме: цілі, діяльність, яка забезпечує її реалізацію; суб'єкти діяльності, стосунки, що народжуються в діяльності і спілкуванні та об'єднують суб'єктів у певну спільноту; середовище системи,

управління, яке забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему і розвиток цієї системи.

З'ясовано, що основними функціями виховної системи є: інтегруюча, регулююча, розвивальна, функція корекції та компенсації. Розвиток виховної системи навчального закладу відбувається у чотири етапи: становлення системи; відпрацювання змісту діяльності та структури системи; остаточне оформлення системи; перебудова виховної системи.

Виявлено, що виховні системи відрізняються типом навчального закладу, основною ідеєю, виховним потенціалом педагогів, креативністю директора, складом учнівського колективу, соціальним замовленням батьків, матеріальною базою школи, особливостями середовища. За своїм характером і типом виховні системи бувають гуманістичні (спрямовані на особистість дитини, на розвиток її природних здібностей і талантів, на створення в школі атмосфери соціальної захищеності і творчої співдружності) і авторитарні (спрямовані на виховання слухняності, постійним і основним механізмом впливу на учнів є вимога, а головним показником розвитку – дисципліна).

Отже, *інноваційна школа* – це навчально-виховний заклад нового типу, для якого характерні: дослідно-експериментальна робота, в основі якої педагогічна творчість та передовий педагогічний досвід; гуманістичні принципи, на яких ґрунтується навчально-виховний процес; інноваційний режим, що передбачає відмову від усталених уявлень та пошук нового вирішення тієї чи іншої проблеми; суб'єкт-суб'єктні стосунки, що спонукають педагогів рефлексивно мислити, критично сприймати дійсність та творчо взаємодіяти в навчально-виховній діяльності. Основними характеристиками інноваційної школи є системність нововведень і дослідницька діяльність педагогів.

Уточнено сутність поняття «*виховна система інноваційної школи*», що являє собою гуманістичну педагогічну систему, яка є альтернативою, своєрідним випередженням традиційної масової практики, зразком нового педагогічного досвіду, в якому виховання розглядається як педагогічно обумовлений процес, що задовольняє потреби особистості у вільному розвитку, суспільства – в морально стійких особистостях, держави – в гідних громадянах.

Вважається, що основними складовими інноваційної школи є: педагогічний експеримент, характер життєдіяльності, формулювання філософії школи, роль і значення діяльності директора, творчий характер діяльності педагогів, сприятливі умови для навчання і розвитку учнів, верифікація інновацій, тиражованість результатів тощо.

Інноваційні школи відрізняються типом організації, а саме: школи «нового типу» (гімназії, ліцеї); школи-комплекси; інноваційно-стабільні школи класичного типу; альтернативні школи.

Виявлено відмінність інноваційного навчального закладу від традиційного. Для першого характерне впровадження системних інновацій; дослідницька діяльність педагогів; наявність інноваційного режиму роботи. Доведено, що ефективні зміни системи на основі певної новації, сприяють народженню іншої новації, що потребує функціонування добре розвиненої оновленої системи, від якої залежить ефективність становлення виховної системи інноваційної школи.

З'ясовано, що організація навчально-виховного процесу в інноваційних школах базується на принципах, в основі яких переорієнтація освіти з академічних досягнень на особистість учня: принцип гуманізації навчально-виховного процесу, принцип єдності загальнолюдського і національного, принцип розвивального характеру навчання, принцип співробітництва, співтворчості вчителя і учня, принцип диференціації та індивідуалізації навчання, принцип оптимізації навчально-виховного процесу, принцип відкритості і динамічності альтернативної освіти

Виявлено, що інноваційні школи можуть бути альтернативними, експериментальними, авторськими.

Під *альтернативною школою* розуміємо навчальний заклад, який протистоїть традиційній школі хоча б у якому-небудь з показників (мета, зміст, форми, методи і т. ін.). За такого підходу будь-яка інновація може претендувати на статус альтернативної.

Експериментальну школу розглядаємо як навчально-виховний заклад, що ставить своєю метою розробити, обґрунтувати і перевірити нові для свого часу педагогічні ідеї, а також практичний досвід учителів.

Авторська школа трактується нами як гуманістичний навчально-виховний заклад, ідея створення якого належить педагогу-творцю, який розробив і поклав в основу його діяльності власну концепцію розвитку школи, основою якої є тріада дитина – вчитель – батьки, що забезпечує ефективне функціонування і стабільні позитивні результати. Схарактеризовано відмінності, якими різняться авторські школи від інноваційних або експериментальних: наявність лідера – автора; стійкість і стабільність результатів, синтез світоглядної концепції з інноваційними технологіями.

Встановлено, що будь-яка авторська школа є інноваційною, проте не будь-яка інноваційна школа може бути авторською, альтернативною. Також будь-яка інноваційна школа згодом може набути статусу авторської, а кожна авторська школа може стати альтернативною за умови розробки принципово нової освітньої моделі.

У **другому розділі – «Процес створення інноваційних виховних систем у другій половині ХХ століття»** – проаналізовано передовий педагогічний досвід 50–80-х років ХХ століття як основи процесу становлення шкільних виховних систем; розкрито становлення та розвиток авторських напрямів та авторських шкіл.

У процесі аналізу науково-педагогічної літератури з'ясовано, що особливим піднесенням педагогічного новаторства позначений період другої половини ХХ століття. Цьому сприяли соціально-політичні та економічні зміни. З'ясовано, що під впливом історичних процесів, які відбувалися в країні, досліджуваний нами період умовно можна поділити на дві частини – 50–80-ті роки ХХ століття – розвиток радянської педагогіки і 90-ті роки ХХ століття – розвиток української педагогіки в умовах незалежної держави.

50–80-ті роки ХХ століття характеризувались поліпшенням суспільно-політичної та економічної ситуації в країні, що сприяло появі в педагогічній практиці новацій, які стали джерелом зародження передового педагогічного досвіду – діяльності педагога, яка забезпечує стійку ефективність навчально-виховного процесу шляхом використання оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових навчально-виховних систем або вже відомих форм, методів, прийомів, засобів роботи на основі їх удосконалення.

З'ясовано, що за рівнем творчої самостійності передовий педагогічний досвід поділяється на новаторський (досвід, який запроваджує і реалізує нові прогресивні ідеї, визначає нові способи вирішення окремих і загальних педагогічних завдань; використовує нові форми, методи, прийоми, системи діяльності, донині невідомі педагогічній науці та шкільній практиці; істотно модифікує відомі форми, методи й прийоми діяльності, переорієнтовуючи їх на вирішення сучасних завдань) і раціоналізаторський (досвід, створений у рамках відомих форм, методів і прийомів педагогічної діяльності, який вирізняється новим оригінальним підходом до їх використання, що сприяє підвищенню якості навчання, виховання та управління).

Розглянуто педагогічний досвід передових учителів України 50–80-х років ХХ століття.

Новаторським є педагогічний досвід К. Голобородька (формування самобутньої та обдарованої особистості), Т. Рижик (розвиток зв'язного мовлення учнів), В. Цимбалюка (всебічний і гармонійний розвиток особистості, її інтелекту, мислення), В. Шаталова (виклад нового матеріалу укрупненими блоками, що сприяє значному скороченню термінів вивчення окремих навчальних предметів, удосконаленню навчально-виховного процесу, поглибленому вивченню окремих предметів та організації спільної діяльності дітей і вчителів у рамках їх вивчення), І. Ткаченка (організація виховної роботи в учнівській комплексній навчально-виховній бригаді).

Раціоналізаторським є педагогічний досвід С. Логачевської (диференційований підхід до учнів на всіх етапах засвоєння знань, якому сприяють диференційовані завдання, дібрані за рівнем складності й самостійності, що забезпечували для кожного учня оптимальний характер пізнавальної діяльності у процесі навчальної роботи).

Виявлено, що осередками передового педагогічного досвіду та педагогічної творчості у цей період були авторські школи, навчально-виховний процес яких являв собою цілісну відкриту виховну систему, яка швидко реагувала на перетворення в суспільстві. До авторських шкіл 50–80-х років ХХ століття належить школа В. Сухомлинського, виховна система якої вибудовувалася на засадах гуманізму й духовності, моральності й культури. Її ядро – співдружність дітей і дорослих, які разом досягали поставленої мети. Стосунки між педагогічним та учнівським колективами будувалися на основі загальнолюдських, національних, екологічних та гуманістичних цінностей та цінності людини, що сприяло створенню образу школи з цілісною культурою та неповторним авторським духом.

Школа О. Захаренка, в якій зосереджувалась увага на створенні необхідних умов для повноцінного розвитку дитини, впровадженні ідеї «середовищного підходу», «педагогіки конкретної дії». Сахнівська школа являла собою культурно-освітній центр, який об'єднував не лише учнівський і педагогічний колективи, а й усю сільську громаду. Її цілісна відкрита виховна система побудована на вічних загальнолюдських цінностях, які ставали для школярів ціннісними орієнтирами у формуванні характеру, спонукали до високоморальних думок та вчинків.

Педагоги-новатори та засновники авторських шкіл 50–80-х років ХХ століття, не порушуючи основ традиційної педагогіки, запроваджували і використовували інноваційний підхід у розвитку особистості учнів. Їх заслугою є пробудження

стремління учительства до інноваційного пошуку в розробці свого бачення школи нового відкритого типу, пропозиції власних варіантів гуманістичної виховної системи школи, в якій учень є суб'єктом освіти і власного розвитку.

З'ясовано, що у 90-х роках ХХ століття соціально-політичні та економічні умови в країні сприяли становленню та розвитку авторських напрямів та авторських шкіл, які являли собою гуманістичні виховні системи. Так, «школа діалогу культур», побудована на концепції шкільної освіти і відповідної педагогічної практики на основі філософії В. Біблера, враховує ключові особливості кожної культури, що дає змогу зрозуміти її діалогічність. Її особливість проявляється у двох аспектах: внутрішня спроможність відсторонюватися від самої себе, бути діалогічною стосовно самої себе і, з іншого боку, визнання існування кожної культури на межі з іншими культурами, у діалозі з ними.

В основу «Школи життєтворчості особистості» покладена гуманізація навчально-виховного процесу, формування міжособистісних стосунків, суб'єкт-суб'єктних відносин між педагогами і учнями. Життєтворчість зосереджується на проблемі творення себе, побудові власного життя, на основі духовності особистості, її духовного світу, світогляду, цілей, устремлінь, а у кінцевому підсумку – розуміння людиною життя. «Вальдорфська школа» передбачає фізичний, емоційний та духовний розвиток дитини, практичну спрямованість, соціальну взаємодія. Головна умова ефективності процесу виховання – знання людської природи і вікових етапів розвитку дитини, що сприяє вибору відповідних методів виховання. Основна орієнтація – соціальні цінності, тобто принципи взаємодопомоги, а не конкуренції, виховання соціальних якостей. В основі концепції «Вальдорфської школи» вільне виховання і навчання, без примусу, насильства духовного і тілесного.

Виявлено, що педагогічні авторські напрями, набуваючи поширення, сприяли створенню шкіл, в яких навчально-виховний процес в основі своїй був зорієнтований на учня, що сприяло всебічному і гармонійному розвитку дітей. Впровадження комплексного підходу, який ґрунтується на гуманістичних цінностях, створювало передумови для переосмислення навчально-виховного процесу. У таких школах він являв собою цілісну виховну систему, основа якої – цілеспрямоване формування ціннісно-сміслового ядра, що є стрижнем оригінальної цілісної виховної системи.

Проаналізовано виховні системи авторських шкіл М. Гузика та М. Чумарної. З'ясовано, що виховна система школи М. Гузика є однією з продуктивних моделей середнього освітнього закладу, побудованого на засадах гуманістичної парадигми. Її концептуальною основою є особистісно орієнтоване навчання і виховання, спрямоване на максимальну самореалізацію кожного учня. Визначено, що педагогічна система школи М. Гузика, основана на ідеї глибокої диференціації навчання і рівня одержаної учнем освіти, створює сприятливі умови для розкриття природного таланту кожного учня та його ефективну реалізацію й динамічний розвиток. Філософсько-світоглядною основою авторської школи М. Гузика та її виховної системи є християнський гуманізм.

Визначено, що концептуальною основою виховної системи авторської школи М. Чумарної є духовне виховання школярів. Новаторським є підхід до духовного формування цілісної особистості засобами розвитку духовної, родової, генної та архетипної пам'яті дітей. Навчально-виховний процес в авторській школі являє

собою цілісну виховну систему, в основі якої глибинне релігійне виховання, зв'язок людини з Богом через природні знання і через вивчення мови та української культури.

Отже, практична діяльність педагогів у 90-х роках ХХ століття була спрямована не просто на поліпшення і вдосконалення навчально-виховного процесу, а на його зміну. Ці обставини зумовили розгортання інноваційних пошуків, в процесі яких виникали нові моделі освітніх закладів, навчально-виховний процес в яких являв собою гуманістичну виховну систему.

У третьому розділі – *«Напрями становлення виховних систем в інноваційних школах України (друга половина ХХ століття)»* – визначено особливості інтеграції виховної системи з інноваційною системою школи; розкрито структуру ціннісно-сміслового ядра виховної системи; схарактеризовано процес проектування виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття.

Виявлено, що виховна система являє собою складне, двоєдине, соціально-педагогічне утворення, яке інтегрує всі виховні впливи на дитину в цілісний виховний процес. Основою виховної системи є педагогічна система, тож у процесі становлення виховної системи в умовах інноваційної школи необхідно враховувати закони і закономірності розвитку педагогічної системи та її складових.

З'ясовано, що за своєю суттю педагогічна система є природно-штучним явищем. Тому, залежно від домінування штучної чи природної складової, здатності до постійного оновлення, педагогічні системи можна умовно поділити на «авторитарно нормативні» та «інноваційні».

Обґрунтовано, що інноваційна система – це стійка креативна єдність, здатна до самовідновлення в просторі соціуму, яка охоплює внутрішній світ (індивідуальну свідомість і особистісну підсвідомість) та зовнішній світ людини. Головна мета її функціонування – забезпечити не лише ефективні зміни системи на основі певної інновації, а й сприяти народженню нових знань, іншої новації. Основою виховної системи в інноваційній школі має бути інноваційна педагогічна система, яка передбачає формування інноваційного, креативного, інтелектуального та духовного потенціалів. А органічне поєднання означених потенціалів становить інноваційну педагогічну систему, яка в інтеграції з виховною системою сприяє ефективним змінам на основі певної новації, народженню іншої новації, що забезпечує в школі інноваційний режим діяльності.

Визначено, що одним із основних компонентів виховної системи є ціннісно-сміслове ядро, яке складається із: системи значимих цінностей для суб'єктів виховної системи; цілей виховання; принципів виховання; змісту життєдіяльності виховної системи; методики діагностики й оцінювання результатів роботи виховної системи. Формування ядра забезпечує виконання школою певної «місії», що являє собою сукупність цілей і пов'язаних з ними переконань, стосунків і напрямів діяльності, що є характерними для конкретної школи.

Основою формування концепції виховної системи школи є «ядро цінностей». Цінності визначають цілі виховання, водночас сприяють визначенню системотвірних видів діяльності, впливають на характер суб'єкт-суб'єктних

стосунків. Порівняльний аналіз дав змогу виявити подібність параметрів структури цінностей, яка незалежно від змісту складається з трьох компонентів: глибинні цінності, ціннісні пріоритети, професійно-ціннісні орієнтації.

У ході дослідження з'ясовано, що найуспішніша реалізація структури цінностей відбувалась в авторських школах досліджуваного періоду (В. Сухомлинський, О. Захаренко, а пізніше М. Гузик, М. Чумарна) та в школах, які творчо впроваджували авторські напрями («Школа діалогу культур», «Школа життєтворчості особистості», «Вальдорфська школа») та ін.

Виявлено, що в основі школи В. Сухомлинського були гуманістичні, загальнолюдські, національні цінності та цінність людини. Він перший в історії вітчизняної педагогіки висунув ідею формування всебічного розвитку особистості у вигляді концепції, що являла собою квінтесенцію всієї його системи і втілилась в практичному досвіді Павлівської школи.

Основу школи О. Захаренка становили десять базових понять, які визначені сахнівськими педагогами для повсякденного спілкування з дітьми та батьками: мир, людина, знання, сім'я, Батьківщина, соціальна справедливість, праця, земля, милосердя, культура, які не втратили актуальності і нині.

Мету виховної системи авторської школи М. Гузика визначає її найголовніше концептуальне положення, що відбиває загальнофілософський погляд автора на людину. Згідно з ним, людина є створінням Божим, що прийшло у світ задля виконання визначеної творцем конкретної місії, відповідно до загального плану світотворення.

Основа авторської концепції виховної системи школи М. Чумарної – система духовного відродження школярів, реалізація якої забезпечується шляхом створення необхідних умов для духовного пробудження дитини. Особлива увага зосереджується на вивченні історії рідного краю на міфологічному, фольклорному матеріалі, використанні надбань міфологічної культури.

Досліджено, що соціально-педагогічні та політичні умови, що склалися в країні на початку 90-х років ХХ століття, спонукали до зміни ціннісних орієнтацій та пріоритетів у вихованні. Це сприяло створенню та впровадженню педагогами інноваційних ідей не тільки на рівні індивідуального новаторства, а й на рівні створення авторських на основі творчої реалізації різних авторських напрямів, як вітчизняних так і зарубіжних.

Місія «Школи діалогу культур» полягає у формуванні творчо розвиненої, культурної, гуманної і толерантної особистості, патріота своєї Вітчизни, якому притаманні високі моральні якості, який здатен до самовизначення, самовираження і проектування успішної життєвої стратегії.

Концептуальна ідея «Школи життєтворчості» – формування системи гуманізованих суб'єкт-суб'єктних взаємодій між учасниками навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток і формування в учнів високої культури поведінки, творчих здібностей і талантів. Основна мета таких закладів – створення умов для виховання освіченої, морально і фізично здорової, естетично розвиненої, трудолюбивої, життєтворчої особистості громадянина України.

Основою «Вальдорфської школи» є вільне виховання свобода у виборі світогляду, конкретної «контркультури», що допомагає дітям вільно і з

відповідальністю самовизначитись у реаліях світу. Основою «концептуального ядра» є орієнтація на антропософію, пріоритет виховання, акцент на духовно-душевному розвитку особистості.

Визначено, що протягом досліджуваного періоду відбувалася поступова зміна пріоритетів у вихованні та в інноваційних школах, які являли собою цілісну виховну систему; відбувалося цілеспрямоване формування ціннісно-сміслового ядра, основою якого були гуманістичні, загальнолюдські, культурно-національні цінності. Виховна система здатна долати протиріччя свого розвитку зусиллями самих учасників педагогічних процесів, здатна до самоврядування: постановки цілей, проектування нового стану системи виховання й етапів його досягнення тощо.

З'ясовано, що педагогічне проектування являє собою феномен, який тісно пов'язаний з цілеспрямованими перетвореннями у соціумі і розглядається як результат взаємодії у розвитку педагогічної теорії та інноваційної педагогічної практики. Психологічна структура проектування являє собою складний розгорнутий у часі, ієрархізований процес, метою якого – створення інноваційної педагогічної системи.

Визначено фази проектування (пошук, теоретична розробка, конструювання, технологічна, моніторинг і оцінка), якими зумовлена поетапність та послідовність цього процесу. Проектування здійснюється на основі моделювання, яке теж являє собою поетапний та циклічний процес, суть якого у заміні реального процесу певною конструкцією, яка відтворює основні, найістотніші ознаки процесу, абстрагуючись від вторинних, неістотних. Педагогічне моделювання – це відображення характеристик існуючої педагогічної системи в спеціально створеному об'єкті, який є педагогічною моделлю. Його особливість полягає у тому, що об'єкт педагогічного моделювання не є матеріальним; модель є об'єктом, що постійно розвивається (не є статичним); має на меті модернізацію, інноваційний розвиток освітнього простору; є прогностичним.

Визначено, що прогностична модель являє собою чітко сформований зв'язок елементів, у яких відображено внутрішні суттєві аспекти освітньої реальності. Вона має на меті передбачення можливих змін у педагогічній діяльності. Прогнозування являє собою спеціальне наукове дослідження конкретних перспектив розвитку якого-небудь явища, одну із форм наукового передбачення майбутнього, знаходиться у взаємозв'язку з плануванням, проектуванням, програмуванням та управлінням.

Досліджено, що авторська педагогічна система будується на основі авторського проектування, яке являє собою технологію «виходу» на особистість і створюється не тільки для виконання навчальних і виховних функцій, а й для особистісної самореалізації автора. Консервативність чи інноваційність авторської позиції чи системи закладається на основі світоглядної установки проектувальника у професійній діяльності, його позиційному самовизначенні відносно головних суб'єктів освітнього процесу, яке може здійснюватися в просторі двох альтернатив: зміни (розвитку) або збереження.

Визначено, що виховна система школи може проектуватися і розвиватися на основі різних педагогічних концепцій: культуровідповідної, інтегровано-діяльнісної, концепції педагогічної підтримки, або розвитку індивідуальності дитини і т. д., але в інноваційній школі під час моделювання виховних систем спостерігається єдність,

що проявляється в особистісно-розвивальному напрямі та гуманістичному характері освіти. Кожний конкретний колектив обирає свій альтернативний шлях її проектування.

Різноманітність інноваційних шкіл у сучасному освітньому просторі свідчить про різноманітність виховних систем, процес становлення яких залежить від організаційних умов навчально-виховного процесу конкретного навчального закладу. Визначено кількісні показники інноваційних шкіл різних типів, які діяли на момент дослідження на території України. Окреслено масштаби інноваційного простору, характер інноваційних перетворень та досліджено залежність виховних систем від організаційних умов навчально-виховного процесу в інноваційних школах.

З'ясовано, що нині в Україні найпоширенішими є науково-пошукові проекти, основою яких є творчі ідеї та досвід педагогів-новаторів другої половини ХХ століття: «Національна мережа шкіл сприяння здоров'ю», «Особистісно зорієнтоване навчання та виховання», «Формування духовно-моральних цінностей особистості», «Росток» (Комплексна програма розвитку дітей), «Громадянська освіта та виховання», «Школа майбутнього», «Вибір успішної професії», «Прикладна інформатика», «Школа життєвого успіху», «Гармонія інтелекту та здоров'я», «Обдарованість», «Конкурентоспроможний учитель», «Превентивна освіта та виховання, соціальна адаптація», «Нові інформаційні технології навчання», «Вальдорфські школи України», «Школа життєтворчості», «Технології проєктивної діяльності». Упровадження у шкільну практику цих проєктів відбувається на всеукраїнському рівні, що надає закладам статусу інноваційних навчальних закладів, які являють собою цілісні, відкриті виховні системи. З'ясовано, що реалізація інноваційних проєктів забезпечує цілісність навчально-виховного процесу на основі гуманістичних цінностей, особистісно зорієнтованого навчання та виховання, всебічного і гармонійного розвитку учнів.

Отже, між різноманітністю інноваційних шкіл та різноманітністю виховних систем існує взаємовплив, зумовлений особливостями їх виникнення та розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у виявленні, науково-теоретичному обґрунтуванні тенденцій становлення виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття.

1. Системний аналіз наукових праць дав можливість визначити стан дослідженості проблеми у сучасній педагогічній науці і з'ясувати, що у визначених хронологічних межах тенденції становлення виховних систем в українських інноваційних школах не виявлялися і не обґрунтовувалися як окрема наукова проблема. Водночас, є дослідження в яких розкривається сутність такого явища, як виховна система, пропонуються різні підходи до визначення її структури, розкриваються характерні риси, функції та критерії визначення виховних систем.

З'ясовано, що виникненню та поширенню такого явища, як виховна система, сприяло запровадження системних інновацій у шкільну практику, які експериментально перевірялися та висвітлювалися педагогами-новаторами досліджуваного періоду. Творчий пошук, дослідницька діяльність педагогів та використання в роботі

системних інновацій характеризували навчальний заклад як інноваційний.

Інноваційні навчальні заклади характеризуються різноманітністю діяльності, яка залежить від організаційних умов навчально-виховного процесу, що визначають тип навчального закладу (гімназія, ліцей, школа-комплекс, інноваційно-стабільна школа класичного типу і т. д.), та від характерних особливостей, якими є альтернативність, експериментальність, авторство, що характеризують рівень інноваційності. З'ясовано, що найефективніше процес становлення виховних систем відбувався в авторських школах. Ефективність навчально-виховного процесу в них забезпечувалася подвійним впливом на особистість: з одного боку, новизна і значимість концепції, яка реалізується, а з другого, сила особистості самого творця школи.

Поняття «виховна система» інноваційної школи розглядається як гуманістична педагогічна система, що є альтернативою, своєрідним випередженням традиційної масової практики, зразком нового педагогічного досвіду, в якому виховання розглядається як педагогічно обумовлений процес, що задовольняє потреби особистості у вільному розвитку, суспільства – в морально стійких особистостях, держави – в гідних громадянах.

2. Проведене дослідження дало можливість визначити педагогічні засади виховних систем українських інноваційних шкіл досліджуваного періоду: педагогічні цілі, що є основою концепції виховної системи, яка забезпечує взаємозв'язок між її компонентами та єдність виховних впливів на особистість; педагогічні ідеї, творче впровадження яких є основою створення єдиного виховного колективу та сприяє визначенню системотвірної діяльності; соціокультурна діяльність учителя, що сприяє залученню середовища у навчально-виховний процес; ціннісні орієнтації, що є основою побудови навчально-виховного процесу в школі та організації стосунків у загальношкільному колективі; системні інновації, впровадження яких спонукає до створення інноваційної системи та забезпечує роботу школи в інноваційному режимі.

3. Виокремлено особливості, що є характерними для виховних систем інноваційних навчальних закладів України другої половини ХХ століття: впровадження у інноваційному навчальному закладі інноваційного режиму, що впливає на становлення його виховної системи; визначення системи значимих цінностей для суб'єктів навчально-виховного процесу, що лежать в основі становлення виховної системи інноваційної школи; проектування навчально-виховного процесу, що забезпечує можливість прогнозування очікуваних результатів; вплив типу інноваційного навчального закладу на процес становлення його виховної системи; зміна організаційних умов інноваційної школи в процесі становлення її виховної системи.

4. У ході дослідження виявлено та обґрунтовано основні напрями становлення виховних систем в українських інноваційних школах означеного періоду.

Інтеграція виховної системи з інноваційною системою школи. Виявлено, що виховна система – складне, двоєдине, соціально-педагогічне утворення, що поєднує педагогічну (вирішення педагогічних завдань) та соціальну (цілісність, структурність, динамізм) системи.

Визначено, що основою виховної системи в інноваційних школах виступає

інноваційна педагогічна система, що передбачає формування інноваційного потенціалу та включає креативну, інтелектуальну і духовну складові. Інноваційна система – це стійка креативна система, яка охоплює внутрішній і зовнішній світ людини. Інтеграція виховної системи з інноваційною системою передбачає ефективні інноваційні зміни, запровадження інновацій, що сприяє удосконаленню навчально-виховного процесу школи.

Розвиток ціннісно-смиислового ядра виховної системи інноваційної школи. Визначено, що до структури ціннісно-смиислового ядра входять: системи значимих цінностей для суб'єктів виховної системи; цілей виховання; принципів виховання; змісту життєдіяльності виховної системи; методики діагностики й оцінки результатів роботи виховної системи.

Виявлено структуру цінностей в авторських школах досліджуваного періоду: школа В. Сухомлинського – гуманістичні, загальнолюдські і національні цінності, цінність людини, всебічний розвиток особистості; школа О. Захаренка – мир, людина, знання, сім'я, Батьківщина, соціальна справедливість, праця, земля, милосердя, культура; школа М. Гузика – геоцентризм, природо відповідність, саморегуляція; школа М. Чумарної – природні, моральні, духовні. У школах з авторськими напрямками переважали такі цінності, як: «Школа діалогу культур» – культурологічності, культуровідповідності, комплексності, диференційованості, аксеологічності, багатоаспектності, послідовності і на принципі особистісно інтегрованого підходу до учня; «Школа життєтворчості особистості» – творчі здібності і таланти дітей; виховання освіченої, естетично розвиненої, трудолюбивої і життєтворчої особистості; «Вальдорфська школа» – вільне виховання, духовно-душевний розвиток особистості та ін.

Проектування виховних систем в інноваційних школах. З'ясовано, що педагогічне проектування – це взаємодія педагогічної теорії з інноваційною педагогічною практикою; процес, що має такі фази: пошук, теоретична розробка, конструювання, технологічна, моніторинг і оцінка. Процес проектування – вид творчої діяльності, пов'язаної з науковим дослідженням, прогнозуванням, моделюванням, програмуванням, управлінням.

З'ясовано, що проектування здійснюється на основі моделювання, яке є складовою педагогічного прогнозування та передбачає дослідження яких-небудь явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови та вивчення їх моделей. Педагогічне моделювання – сукупність характеристик педагогічної системи, що має на меті модернізацію, інноваційний розвиток освітнього простору; є прогностичним. Прогнозування розглядається як спеціальне наукове дослідження конкретних перспектив розвитку будь-якого явища, як одна з форм передбачення майбутнього.

Виявлено особливості проектування авторських систем: ідея створення належить педагогу-творцю, який розробив і поклав в основу її діяльності власну концепцію розвитку школи; поєднання самопроектування і творення образу системи професійної діяльності; високий ступінь рефлексивності; відкритість до змін і постійна взаємодія з іншими об'єктами і суб'єктами; проектування і розвиток на основі різних педагогічних концепцій та ін.

Отже, виявлені та обґрунтовані тенденції становлення виховних систем інноваційних шкіл України досліджуваного періоду сприятимуть подоланню

суперечностей, кращому усвідомленню сучасних інноваційних процесів.

Проведене дослідження не претендує на повноту та вичерпність розгляду означеної проблеми. Потребують вивчення такі наукові проблеми, як: творче впровадження інноваційних педагогічних ідей минулого століття у практичну діяльність сучасних шкіл; всебічний аналіз зв'язків виховних систем інноваційних шкіл із соціальним середовищем; визначення особливостей моделювання виховних систем у інноваційних навчальних закладах різних типів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Козак І. Виховна система школи Василя Олександровича Сухомлинського / І. Козак // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : СПД Жовтий О. О., 2009. – Вип. 29. – С. 217–223.

2. Козак І. Виховна система як педагогічна категорія / І. Козак // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2010. – Вип. 1. – С. 181–187.

3. Козак І. Виховна система навчального закладу та чинники впливу на неї / І. Козак // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 10 (221), ч. 2. – С. 40–48.

4. Козак І. Ценностно-смысловое ядро как основа становления воспитательной системы инновационной школы / И. Козак // Азимут научных исследований : педагогика и психология. – 2012. – № 1. – С. 32–34.

5. Козак І. Особливості педагогічного моделювання виховних систем у інноваційних школах / І. Козак // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – Ч. 1. – С. 147–153.

6. Козак І. Авторські школи 90-х років ХХ століття як осередки впровадження виховних систем в інноваційну практичну діяльність шкіл / І. Козак // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 8. – С. 272–277.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Козак І. Формування гуманістичного світогляду у творчій спадщині В. О. Сухомлинського / І. Козак // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / заг. ред.: В. Г. Кременя, О. І. Ляшенко, Н. Г. Несин. – К. : Педагогічна преса, 2011. – № 2 (71). – С. 105–115.

8. Козак І. Інноваційні школи як осередки оновлення національної системи освіти / І. Козак // Дидактика Яна Амоса Коменського : від минулого до сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 27 квіт. 2012 р.) // Вісник лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського / гол. ред. Побірченко Н. С. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 33–35.

9. Козак І. Учитель-новатор як суб'єкт інноваційної педагогічної діяльності / І. Козак // Формування компетентного фахівця в умовах освітнього середовища

вищого навчального закладу : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару, (Умань, 12 квіт. 2013 р.) / ред. кол.: Ярошинська О. О. [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – С. 131–133.

10. Козак І. Основні складові інноваційної педагогічної діяльності / І. Козак // Управління в освіті : інтеграція науки і практики : матеріали міжвуз. наук.-практ. семінару, (Умань, 16 трав. 2013 р.) / ред. кол.: Кірдан О. Л. [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – С. 68–71.

АНОТАЦІЇ

Козак І. В. Тенденції становлення виховних систем в інноваційних школах України (друга половина ХХ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2014.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у виявленні, науково-теоретичному обґрунтуванні тенденцій становлення виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття.

З'ясовано стан дослідженості проблеми становлення і розвитку виховних систем в інноваційних школах України у другій половині ХХ століття та уточнити поняттєвий апарат дослідження. Визначено педагогічні засади виховних систем в інноваційних школах. Виокремлено особливості виховних систем інноваційних навчальних закладів України другої половини ХХ століття. Виявлено та обґрунтовано основні напрями становлення виховних систем в українських інноваційних школах означеного періоду.

Уточнено сутність понять «виховна система», «інноваційна школа», «альтернативна школа», «експериментальна школа», «авторська школа». Подальшого розвитку набув аналіз авторських інновацій та визначено можливості їх упровадження в діяльність сучасних загальноосвітніх навчальних закладів різних типів.

Ключові слова: виховна система, альтернативна школа, експериментальна школа, авторська школа, інноваційні школи України, тенденції становлення виховних систем.

Козак І. В. Тенденции становления инновационных школ Украины (вторая половина ХХ века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2014.

Определены педагогические принципы воспитательных систем украинских инновационных школ второй половины ХХ века: педагогические цели, педагогические идеи, социокультурная деятельность учителя, ценностные ориентации, системные инновации.

Выделены особенности, которые являются характерными для воспитательных систем инновационных учебных заведений Украины исследуемого периода: внедрение в инновационном учебном заведении инновационного режима, который

влияет на становление его воспитательной системы; определение системы значимых ценностей для субъектов учебно-воспитательного процесса, что лежат в основе становления воспитательной системы инновационной школы; проектирование учебно-воспитательного процесса, который обеспечивает возможность прогнозирования ожидаемых результатов; влияние типа инновационного учебного заведения на процесс становления его воспитательной системы; изменение организационных условий инновационной школы в процессе становления ее воспитательной системы.

В ходе исследования обнаружены и обоснованы основные направления становления воспитательных систем в украинских инновационных школах второй половины XX века.

Интеграция воспитательной системы с инновационной системой школы. Обнаружено, что воспитательная система – сложное, двуединое, социально-педагогическое образование, которое совмещает педагогическую (решение педагогических заданий) и социальную (целостность, структурность, динамизм) системы.

Определенно, что основой воспитательной системы в инновационных школах выступает инновационная педагогическая система, которая предусматривает формирование инновационного потенциала и включает креативную, интеллектуальную и духовную составляющие. Инновационная система – это стойкая креативная система, которая охватывает внутренний и внешний мир человека. Интеграция воспитательной системы с инновационной системой предусматривает эффективные инновационные изменения, внедрение инноваций, которое способствует усовершенствованию учебно-воспитательного процесса школы.

Развитие ценностно-смыслового ядра воспитательной системы инновационной школы. Определенно, что в структуру ценностно-смыслового ядра входят: системы значимых ценностей для субъектов воспитательной системы; целей воспитания; принципов воспитания; содержанию жизнедеятельности воспитательной системы; методики диагностики и оценки результатов работы воспитательной системы.

Обнаружена структура ценностей в авторских школах исследуемого периода: школ В. Сухомлинского, О. Захаренка, М. Гузика, М. Чумарной. В школах с авторскими направлениями преобладали такие ценности, как: «Школа диалога культур» – культурологичности, комплексности, дифференциации, аксеологичности, многоаспектности, последовательности, и на принципе лично интегрированного подхода к ученику; «Школа жизнотворчества личности» – творческие способности и таланты детей; воспитание образованной, эстетично развитой, трудолюбивой и жизнотворческой личности; «Вальдорфская школа» – свободное воспитание, духовно душевное развитие личности и др.

Проектирование воспитательных систем в инновационных школах. Выяснено, что педагогическое проектирование – это взаимодействие педагогической теории с инновационной педагогической практикой; процесс, который имеет такие фазы: поиск, теоретическая разработка, конструирование, технологическая, мониторинг и оценка. Процесс проектирования – вид творческой деятельности, связанной с научным исследованием, прогнозированием, моделированием, программированием,

управлением.

Выяснено, что проектирование осуществляется на основе моделирования, которое является составляющей педагогического прогнозирования и предусматривает исследование каких-либо явлений, процессов или систем объектов, путем построения и изучения их моделей. Педагогическое моделирование – совокупность характеристик педагогической системы, что имеет целью модернизацию, инновационное развитие образовательного пространства; является прогностическим. Прогнозирование рассматривается как специальное научное исследование конкретных перспектив развития любого явления, как одна из форм предсказания будущего.

Ключевые слова: воспитательная система, альтернативная школа, авторская школа, инновационные школы Украины, тенденции становления воспитательных систем.

Kozak I. V. Tendencies of educational systems establishment in innovative schools of Ukraine (the second half of the 20th century). – Manuscript.

Scientific thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2014.

The thesis suggests theoretical generalization and grounds new approach to solving important and urgent task consisting in identifying, scientific and theoretical grounding of the educational systems establishment tendencies in innovative schools of Ukraine in the second half of the 20th century.

It has been found the state of research the problem of educational systems formation and development in innovative schools of Ukraine in the second half of the 20th century and refined the concepts of investigation. Pedagogical principles of educational systems in innovative schools have been defined. The peculiarities of educational systems in innovative educational establishments of Ukraine in the second half of the 20th century have been distinguished. The main directions of educational systems establishment in the Ukrainian innovative schools of the definite period have been grounded.

The essence of the concepts «educational system», «innovative school», «alternative school», «experimental school», «author school» has been specified. The analysis of author innovations has been gained further development and the possibilities of their implementation into the activity of different types modern secondary schools have been determined.

Key words: educational system, alternative school, experimental school, author school, innovative schools of Ukraine, tendencies of educational systems establishment.

Підписано до друку 21.01.2014 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 5.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru
Сайт: nsvit.cc.ua